

lampe, oryxlampe og krystalllampe. Når først denne typen sammensetning er etablert, er det også lett å forstå *stålrør*, *jernrør* og *plastrør* eller *trebord*, *steinbord* og *glassbord*.

I tillegg til den typen sammensetninger vi har nevnt til nå, dvs. den som inneholder et overordnet og et underordnet ledd, finnes det også i norsk noen sammensetninger der leddene er sideordnede. De kalles kopulative sammensetninger (Thorell 1981) og er av typen *norsktysk*, *sursøt*, *buksekjole*. Det er imidlertid svært få av denne typen i norsk. De bøyes som de andre sammensetningene.

Uttale

De sammensatte ordene uttales som en enhet, og de har et hovedtrykk og et bitrykk. Hovedtrykket er vanligvis på forleddet. Hvis forleddet eller etterleddet er sammensatt, slik som f.eks. *utgivelsestidspunkt*, faller hovedtrykket på den delen av forleddet som får hovedtrykk når det står alene, *utgivelse*, og bitrykket faller på den delen av etterleddet som får hovedtrykk når det står alene, *tidspunkt*. Sammensetninger som består av et adjektiv + et substantiv (*langkost*, *høyblokk*) har ofte tonelag 2 (som *bønner*).

Partikkelverb

Det finnes en rekke sammensatte verb som har et adverb eller en preposisjon til forledd, f.eks. *utgå*, *avslå*, *oversette*, *undervise*, *påstå*, *tilgi*. Disse verbene kalles partikkelverb. De har gjennomført trykk på første stavelse og uttales stort sett med tonelag 1 (slik som *bønder*). Det som er spesielt ved disse verbene, er at partiklen noen ganger kan skilles fra verbet, slik som *gå ut*, *slå av*, *sette over*, *stå på*. Når partikkelen er skilt fra verbet, kalles de løst sammensatte verb. Når de er skrevet sammen, kalles de fast sammensatte verb.

Vi kan dele partikkelverbene i tre typer (Golden m.fl. 1988).

En type er alltid fast sammensatt. Eksempler på dette er: *undervise*, *tilgi*, *avlyse*. En annen type er alltid løst sammensatt i infinitiv, presens og preteritum. Eksempler på dette er: *si opp*, *passer på*, *holde til*. Men noen av dem kan være fast sammensatt i perfektum partisipp, slik som *oppsagt*.

Den tredje typen er den som skaper størst problemer. Det er de som noen ganger opptrer som løst sammensatt og noen ganger som fast sammensatt. Noen få har omtrent lik betydning når de er løst og når de er fast sammensatt, slik som *høre til* – *tilhøre*. Men mange av denne typen partikkelverb kan bare bruke den faste varianten når betydningen er abstrakt, slik som *nedsette et urvalg*, *avbryte en samtale*. Derimot kan den løst sammensatte varianten brukes både om det som er kon-

kret og det som er abstrakt, slik som *sette ned vesket/et urvalg*, *bryte av en samtale/en gren*. Så er det en del av disse partikkelverbene som har ulik betydning når de opptrer i løs og fast sammensetning, slik som *fylle opp termosen* – *oppfylle et ønske*, *slå av radioen* – *avslå et tilbud*.

På samme måte som de andre sammensatte ordene, er partikkelverbene noen ganger gjennomsliktige, men siden spesielt preposisjoner og til dels adverb ofte har svekket betydning, er partikkelverbene ofte ugjennomsiktige, f.eks. *tenke på*, *ta til*. I tillegg finnes det mange av de løst sammensatte verbene som kan uttales både med tonelag 1 og tonelag 2, og de har forskjellig betydning etter hvilket tonelag de har. I en del tilfeller er det bare tonelaget som skiller partikkelverbet fra et verb + et preposisjonsuttrykk.

Disse eksemplene er fra østnorsk:

Tonelag 1: *ta på jakka* = berøre, *holde av* = reservere,

gå på kino (verb + preposisjonsuttrykk),

Tonelag 2: *ta på jakka* = kle på seg, *holde av* = like,

gå på spøken (partikkelverb).

Sammenskriving eller særskriving

Problemet for mange fremmedspråklige et å vite når to ord skal skrives sammen og når de ikke skal det, dvs. hvilke ord som er sammensetninger ut fra den strenge definisjonen. For oss med norsk som morsmål er det enkelt å høre at sammensetningen uttales i ett, med kun et hovedtrykk (*en høyblokk*, *en bokhylle*). Men de fleste utlendinger har vanskeligheter med å høre denne forskjellen og må helst ha andre kriterier å holde seg til. I tillegg finnes det ord som uttales i ett og som ikke skal sammenskrives, slik som en del ord med *i*, f.eks. *i dag*, *i går* og løst sammensatte verb, f.eks. *gå ut*, *komme på*. Siden de fleste sammensetningene er substantiv, vil en regel som sier at når to substantiv kommer etter hverandre, er de sammensatte så sant det første er ubøyd (*et dameselskap*, men *damenes selskap*) være til noe hjelp. Vi har et unntak til denne regelen, og det er når det første substantivet er et målsledd (*en sekk poteter*, *et glass melk*). Når et verb i infinitiv står foran et substantiv, vil de også danne en sammensetning. Men verbet må ikke ha infinitivsmerke eller hjelpeverb foran seg (*prøveballongen*, *han vil prøve ballongen*).